

วิเทศปริทัศน์

ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ (ISC) ผลิตเอกสารและบทความที่เกี่ยวข้องกับการทูตและการระหว่างประเทศ ความเห็นที่ปรากฏในบทความนี้เป็นของผู้เขียน ไม่ได้เป็นความเห็นของรัฐบาลไทยหรือกระทรวงการต่างประเทศ การผลิตหรือทำซ้ำเอกสารและบทความในรูปแบบใดๆ ต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากศูนย์ศึกษาการต่างประเทศที่ isc@mfa.mail.go.th และจะต้องระบุชื่อผู้เขียนให้ชัดเจนตามหลักการอ้างอิงเอกสารที่เป็นสากลด้วย

ฉบับที่ 1/2564 | มีนาคม 2564

กรณี “เสือร้องไห้” กับความรู้เรื่องความร่วมมือทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศ

เสกสรร อานันทศิริเกียรติ¹ และ ปริญญา อมรรณิขสาร²

นักธุรกิจชาวมาเลเซียต้องการยื่นจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าซึ่งมีชื่อแปลเป็นภาษาไทยได้ว่า “เสือร้องไห้” จึงเกิดข้อกั้งวลในโลกออนไลน์ของไทยเกี่ยวกับประเด็นผลประโยชน์ทางธุรกิจและความเป็นเจ้าของวัฒนธรรม ซึ่งในระดับระหว่างประเทศ มีหลักการและแนวปฏิบัติของ UNESCO เป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการสร้างความร่วมมืออยู่ โดยยังมีประเด็นท้าทายเกี่ยวกับข้อกฎหมายภายในและการเผยแพร่ความรู้เพื่อเสริมสร้างทัศนคติที่ดี

ที่มาของประเด็น “เสือร้องไห้” ในโลกออนไลน์

สื่อมาเลเซีย Malay Mail รายงานว่า เมื่อวันที่ 13 มกราคม ค.ศ. 2021 ในทวีตเตอร์ มีการเผยแพร่ภาพเอกสารสรุปการยื่นขอจดทะเบียนเครื่องหมายการค้า (trademark) ผลิตภัณฑ์อาหารที่มีชื่อว่า *Harimau Menangis* ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า “เสือร้องไห้” โดยบริษัท Noor Khan Enterprise ประเด็นนี้กลายมาเป็นข้อกั้งวลในโลกออนไลน์ของมาเลเซียว่า จะเป็นการจำกัดโอกาสทางธุรกิจของผู้ประกอบการรายย่อย และในโลกออนไลน์ของไทยว่า เสือร้องไห้จะกลายเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมของมาเลเซียเพียงประเทศเดียว และคนไทยจะต้องไปขออนุญาตมาเลเซียก่อนจึงจะสามารถปรุงเสือร้องไห้เพื่อจำหน่ายได้ ซึ่งเมื่อวันที่ 15 มกราคม ค.ศ. 2021 มีรายงานว่า บริษัทดังกล่าวยื่นถอนคำขอจดทะเบียนแล้ว

อย่างไรก็ดี หากกระบวนการพิจารณาจดทะเบียนเครื่องหมายการค้ายังดำเนินต่อไปนั้น การอนุญาตก็อาจเป็นไปได้ยาก เนื่องจากไม่มีลักษณะบ่งเฉพาะว่า ผลิตภัณฑ์ของบริษัทดังกล่าวมีความแตกต่างหรือดัดแปลงไปจาก

¹ นักวิจัย ศูนย์ศึกษาการต่างประเทศ อีเมล seksan.anantasirikiat@gmail.com

² นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ กลุ่มขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ ยุทธศาสตร์ชาติ และการสร้างความสามัคคีปรองดอง (ป.ย.ป.) กองยุทธศาสตร์และแผนงาน สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม อีเมล pariyapa.a@gmail.com

สินค้าอื่นมากเพียงใด ท้ายที่สุด หากผลิตภัณฑ์ดังกล่าวได้รับการจดทะเบียนเครื่องหมายการค้าจริง กรมทรัพย์สินทางปัญญาของไทยหรือบุคคลใดก็สามารถยื่นคัดค้านหรือเพิกถอนการจดทะเบียนได้

ทั้งนี้ ข้อเท็จจริงระบุว่า เสือร้องไห้ที่บริษัทดังกล่าวต้องการจดทะเบียนเครื่องหมายการค้านี้มีลักษณะคล้ายเนื้อวัวหมักซอสที่ผู้นับถือศาสนาอิสลามนิยมรับประทาน แตกต่างจาก เสือร้องไห้ที่ชาวไทยนิยมรับประทานกันอย่างมาก เสือร้องไห้ของไทยนั้นที่จริงไม่ใช่ชื่อรายการอาหาร แต่เป็นชื่อเรียก “เนื้อส่วนอก (brisket)” ของวัวที่นำมาประกอบอาหารโดยการหมักและย่างกึ่งดิบกึ่งสุก และมีน้ำจิ้มรสเผ็ดหรือ “แจ่ว” เป็นเครื่องเคียง

ในประเด็นที่มาของอาหารจากรายงานเพิ่มเติมของ Malay Mail นั้น ชาวมาเลเซียทราบว่า เสือร้องไห้เป็นอาหารพื้นบ้านอีสานของไทย แพร์หลายเข้ามาในมาเลเซียผ่านทางรัฐกลันตัน สำหรับชื่อ “เสือร้องไห้” ที่ใช้กันแพร์หลายในประเทศไทยนี้มาจากเรื่องเล่าว่า เสือออกล่าวัวเป็นอาหาร แต่เนื้อส่วนอกที่อร่อยกว่าส่วนอื่น ๆ นั้นมีซี่โครงวัวบังอยู่ จึงไม่สามารถกินเนื้อข้างในได้ เกิดเสียชีวิตและร้องไห้ออกมา

ความเป็นเจ้าของวัฒนธรรมในบริบทความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

แม้บริษัท Noor Khan Enterprise จะยื่นถอนคำขอจดทะเบียนเครื่องหมายการค้า *Harimau Menangis* ไปแล้ว แต่การถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นความเป็นเจ้าของวัฒนธรรมยังคงปรากฏอย่างต่อเนื่อง และกลายเป็นประเด็นข้ามชาติโดยเฉพาะในกลุ่มประเทศที่มีวัฒนธรรมแบ่งปันร่วมกันในหลากหลายมิติอย่างอาเซียน ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมในบริบทความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในยุคสมัยที่การเคลื่อนไหวไหลทางความคิด วัฒนธรรม และการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าและบริการ ในภาคอุตสาหกรรมวัฒนธรรมทั่วโลกดำเนินไปอย่างรวดเร็วด้วยเทคโนโลยีการสื่อสารที่ล้ำทรงพลัง

กรณี “เสือร้องไห้” เป็นเพียงประเด็นเล็ก ๆ ที่ชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมระหว่างประเทศที่ชุกช่อนอยู่ใต้ประเด็นเศรษฐกิจและการเมือง ไม่ว่าจะเป็นความเป็นไปได้ในการถือครองวัฒนธรรม วัฒนธรรมในบริบทกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่จะช่วยป้องกันการล่วงละเมิด ทางวัฒนธรรมและสนับสนุนการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมแก่กลุ่มชนผู้ถือปฏิบัติ สิทธิในการคุ้มครองวัฒนธรรมในฐานะผู้ถือปฏิบัติ และมรดกทางวัฒนธรรมร่วม (shared cultural heritage) ที่ผู้คนถือปฏิบัติร่วมกันโดยไม่แยกพรมแดนประเทศ ประเด็นดังกล่าวเชื่อมโยงกับอนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage) ค.ศ. 2003 ขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) และร่างข้อบทกฎหมายขององค์การทรัพย์สินทางปัญญาโลกที่มุ่งคุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่น และการแสดงออกทางวัฒนธรรมดั้งเดิม (Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expressions) ที่ยังคงไม่มีบทสรุปแม้จะมีการถกเถียงและศึกษาต่อเนื่องยาวนานกว่าสองทศวรรษ

กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาคู่ครองสิทธิของผู้สร้างสรรค์ที่เป็น บุคคลธรรมดาหรือนิติบุคคลที่ได้สร้างผลงาน ความคิด นวัตกรรม ประดิษฐ์กรรม ฯลฯ โดยมีทั้งสิทธิที่ได้รับโดยทันทีและสิทธิที่ได้รับรองเมื่อยื่นจด

ทะเบียน อย่างไรก็ตาม การคุ้มครองสิทธิในภูมิปัญญาท้องถิ่น และการแสดงออกทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่มชนหรือชุมชนในฐานะผู้ถือปฏิบัติ (tradition bearer) ซึ่งส่วนใหญ่มักสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นในรูปแบบมุขปาฐะ ไม่สามารถระบุปีที่ประดิษฐ์คิดค้นหรือผู้คิดค้นที่แน่ชัด ซึ่งอาจมีผู้มองว่าขัดแย้งกับหลักการของกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาที่มีอยู่ในปัจจุบัน การคุ้มครองสิทธิในฐานะผู้ถือครองหรือผู้ถือปฏิบัติวัฒนธรรมจึงยังเป็นแนวคิดที่ไม่ได้รับการรับรองในหลักการในระดับสากล

ในส่วนประเด็นการพิสูจน์ความเป็นเจ้าของวัฒนธรรม อนุสัญญาว่าด้วยการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage) ค.ศ. 2003 ได้วางหลักการว่า “คุณลักษณะอันจริงแท้ (authenticity)” มีใช้สารัตถะในการสงวนรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (intangible cultural heritage) เนื่องจากอาจนำไปสู่การถกเถียงและสร้างความขัดแย้งมากกว่าจะเป็นไปเพื่อสร้างความเข้าใจและสันติภาพ และตัวอนุสัญญาเองก็ได้เป็นไปเพื่อยืนยันการเป็นผู้ถือครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม หรือสิทธิในการบริหารจัดการหรือแบ่งปันผลประโยชน์ของกลุ่มชนหรือชุมชนตามหลักการสิทธิเชิงทรัพย์สินทางปัญญา เพียงแต่เป็นเครื่องยืนยันถึงอัตลักษณ์ ตัวตน และการมีอยู่ของมรดก ภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และผู้ถือปฏิบัติ ธารรักษา สืบทอด หรือฟื้นฟูมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมเหล่านั้น

ดังนั้น การขึ้นทะเบียน (inscribe) เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้จึงไม่ใช่การครอบครองสิทธิหรือแสดงความเป็นเจ้าของวัฒนธรรม แต่เป็นเพียงการระบุตัวตน แนวคิด และวิถีกลุ่มผู้เกี่ยวข้องหรือถือปฏิบัติ เป็นการบันทึกถึงการมีอยู่ของกลุ่มชนที่ถือปฏิบัติ แนวคิดหรือกรรมวิธีในการปฏิบัติและสืบทอดเท่านั้น ตัวอย่างเช่น การขึ้นทะเบียนของไทยกับ “ละครโหล (Lkhon Khol)” ของกัมพูชานั้น ไม่มีการรับรองการถือครองใด ๆ และสองรายการนี้ได้รับการรับรองในสาขาที่ต่างกัน โดยของไทยอยู่ในรายการตัวแทนมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ของมนุษยชาติ (Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity) ส่วนละครโหลอยู่ในรายการมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ที่ต้องได้รับการสงวนรักษาอย่างเร่งด่วน (Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding) ใน ค.ศ. 2018

ในระดับประเทศไทยได้ออกพระราชบัญญัติส่งเสริมและสงวนรักษามรดกทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 เพื่อรองรับการเข้าเป็นภาคีอนุสัญญาดังกล่าว แม้ไทยจะเข้าเป็นภาคีอนุสัญญาช้ากว่ามาเลเซีย แต่ไทยก็มีส่วนร่วมในการส่งเสริมการขึ้นทะเบียน ICH อย่างแข็งขัน ใน ค.ศ. 2009-2019 ไทยขึ้นทะเบียนมรดกทางภูมิปัญญาในระดับชาติจำนวน 354 รายการ ส่วนในระดับนานาชาติ โขน (Khon, Masked Dance Drama in Thailand) และนวดไทย (Nuad Thai, Traditional Thai Massage) ได้รับการรับรองขึ้นทะเบียนใน ค.ศ. 2018 และ 2019 ตามลำดับ

ขณะเดียวกัน UNESCO ตระหนักถึงลักษณะการเคลื่อนไหลของวัฒนธรรม โดยเฉพาะในภูมิภาคเดียวกันหรือประเทศที่มีอาณาบริเวณใกล้เคียงกัน จึงเปิดโอกาสและสนับสนุนให้มีการเสนอขึ้นทะเบียนร่วมกันจากหลายประเทศ (Multi-country Nomination) กรณีหนึ่งของภูมิภาคเอเชียคือ การเสนอขึ้นทะเบียน “กีฬาศักเย่อ

(Tugging rituals and games)” ซึ่งเป็นการเสนาอ่วมกันระหว่างเกาหลีใต้กับมาเลเซีย ฟิลิปปินส์ กัมพูชา และ เวียดนาม ซึ่งกระแสการเสนอขึ้นทะเบียนร่วมนั้นเป็นที่นิยมมากขึ้นในเวที UNESCO โดยใน ค.ศ. 2020 มีการรับรอง ICH ที่ได้รับการเสนาอ่วมมากเป็นประวัติการณ์ถึง 14 รายการ

ประเด็นท้าทายในปัจจุบันและอนาคต

บทบัญญัติและแนวปฏิบัติที่ยอมรับกันในระดับระหว่างประเทศเพื่อหลีกเลี่ยง การครอบครองสิทธิหรือ แสดงความเป็นเจ้าของวัฒนธรรม นั้นเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างความร่วมมือทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากไม่มีการยืนยันความเป็นเจ้าของ กฎหมายที่ไทยใช้บังคับ ได้แก่ พระราชบัญญัติส่งเสริมและสงวนรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2559 ซึ่งไม่มีบทลงโทษทั้งทางแพ่งหรือทางอาญาเมื่อเกิดกรณีละเมิด การไม่มีบทลงโทษนี้อาจเป็นไปได้ทั้งจุดแข็งในการส่งเสริมการสร้างสรรคทางวัฒนธรรม แต่ก็อาจเป็นจุดอ่อนในการคุ้มครองและพิทักษ์รักษาสีทิวทัศน์ของผู้สร้างหรือผู้ถือปฏิบัติด้วยเช่นกัน

กรณี “เสื่อร้องไห้” ในครั้งนี้ นอกจากจะเน้นย้ำประเด็นทางกฎหมายแล้ว ยังทำให้ตระหนักว่าสังคมไทย รวมถึงประชาคมโลกยังต้องการการเผยแพร่ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการและแนวปฏิบัติของความร่วมมือทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศต่าง ๆ เช่น การขึ้นทะเบียน ICH ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา ระบอบระหว่างประเทศว่าด้วยการบริหารจัดการทางวัฒนธรรม และคุณลักษณะทางธรรมชาติของวัฒนธรรมอันเคลื่อนไหวและมีพลวัต เป็นต้น ความรู้เหล่านี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการสร้างทัศนคติที่ดีในการบูรณาการประชาคมอาเซียนซึ่งมีวัฒนธรรมร่วมในหลากหลายมิติต่อไป